

Het probleem van de culturele asymmetrie in de Nederlandse vertalingen van *Popiół i diament*, *Mała apokalipsa* en *Dukla*

KATARZYNA TRYCZYŃSKA

University of Wrocław

Katedra Filologii Niderlandzkiej
Uniwersytet Wrocławski
ul. Kuźnicza 21-22
50-138 Wrocław, Poland

katarzyna.tryczynska@uwr.edu.pl

Cultural Asymmetry as a Problem in the Dutch-language Translations of *Popiół i diament*, *Mała apokalipsa* and *Dukla*

Abstract: Culture is present in texts created in a certain literary system and socio-cultural context on every level and becomes particularly visible in culture-specific items (CSIs). They anchor the texts into a certain culture and as such pose serious translation problems. At the same time culture is embedded in the system of transnational relations where there is always cultural asymmetry that exerts influence on the translation process. The position of the culture and the language in the international system tends to be reflected in translator's choices. This paper addresses the issue of the cultural asymmetry and culture-bound translation problems in the Dutch translations of modern Polish literature. For this purpose the author takes a close look at the translations of *Popiół i diament* [*Ashes and Diamonds*], *Mała apokalipsa* [*A minor apocalypse*] and *Dukla* [*Dukla*].

Keywords: cultural asymmetry; culture-bound translation problems; literary translation

“Many translators believe that if they take care of the words and grammar, the discourse will take care of itself, but this concept results from an insufficient understanding of the role of discourse structures in interlingual communication” (Nida 1997: 37).

De gegrondheid van het bovenstaande citaat staat buiten twijfel. De vertaler en de literair vertaler bij uitstek wordt in de hedendaagse vertaalopvattingen immers als een culturele mediator gezien die in het vertaalproces ver boven het woordniveau van het origineel dient uit te gaan en meerdere filters toepast om het origineel met al zijn betekenissen en subtiliteiten in de taal van de doelcultuur weer te geven.

Binnen het bestek van deze bijdrage wordt aandacht besteed aan de schepende rol van literaire vertalingen ten opzichte van de nationale literaturen, de wederzijdse invloed van deze literaire systemen op elkaar en vooral aan het probleem van de culturele asymmetrie. Hermans (2004: 33) beweert dat het belang van vertalen vooral in de manier ligt waarop de vertalers met anders-talige cultuur omgaan en zo wordt hier nagegaan wat voor keuzes de Nederlandse vertalers van de gekozen hedendaagse Poolse literaire teksten hebben gemaakt met betrekking tot de cultuurspecifieke elementen (verder afgekort als CSE's). Het uitgangspunt van een vergelijkende analyse vormen enkele CSE's die uit de Nederlandse vertalingen zijn geëxcerpeerd en die representatief voor het geheel zijn. De geselecteerde Poolse literaire werken die hier onder de loep worden genomen, zijn *As en diamant* [*Popiół i diament*] van Jerzy Andrzejewski, *De kleine apocalyps* [*Mała apokalipsa*] van Tadeusz Konwicki en *Dukla* [*Dukla*] van Andrzej Stasiuk. Daarnaast wordt er in deze bijdrage ook weleens naar Nederlandse vertalingen van andere Poolse romans verwezen die een corpus van een breder onderzoek vormen.¹ Er wordt dus kort ingegaan op de vertaalkeuzes, de moeilijkheden die door cultuurspecifieke elementen worden geconstitueerd, om vervolgens de al dan niet aanwezige tendensen in de toepassing van bepaalde vertaaloplossingen en de gevolgen daarvan te bespreken. De analyse van de voornoemde kwesties dient ertoe om de vraag te beantwoorden naar de rol van de vertaling bij de bevordering van de culturele transfer en de invloed en de zichtbaarheid van de culturele asymmetrie in de vertalingen. Wegens de te beperkte omvang van het gekozen corpus zullen er geen definitieve conclusies worden getrokken.

¹ Hier wordt naar het doctoraal onderzoek van de auteur verwezen (Tryczyńska 2014).

1. Cultuur en vertalen

Gezien de verankering van taal in een bepaalde cultuur en het feit dat de vertaling een samenstelling is van de twee elementen, moet het vertalen in een culturele, maatschappelijke en historische context worden gesitueerd. Deze context bepaalt de manier waarop het vertaalproces tot stand komt en de vertaling in de doelcultuur functioneert. Volgens Bassnett (2007: 23) "translation is about language, but translation is also about the culture, for the two are inseparable" en dientengevolge kan men vertalingen niet losmaken van de cultuur die erin ingebed is. Ook Carbonell (1996: 86) beweert: "Nothing has meaning 'in isolation'" en ook de vertaling staat nooit op zich. Dit houdt in dat de rol van vertalingen in een maatschappelijk-culturele context van de doelcultuur moet worden beschouwd met het oog op de soms vergaande gevolgen en de invloed die ze op een bepaald nationaal literair systeem uitoefenen.² De context waarin het tot stand komt, oefent er namelijk een zekere invloed op uit, is onmisbaar en modelleert de teksten, maar tegelijk wordt ook door de teksten gemodelleerd (vgl. Hatim 2009: 37). De uitwerking van cultuur en vertalen op elkaar komt duidelijk in de opvattingen van Lambert naar voren. Hij gaat een stap verder en beweert dat de cultuur niet als een onderdeel van het vertalen te zien is, maar omdat dit fenomeen cultuurgebonden is, het volgens hem eerder als een onderdeel van de cultuur moet worden bekeken (Lambert 1994: 25).

Bij het vertalen zijn de normen en gebruiken van de doelcultuur bepalend voor de vormgeving daarvan net als bij de creatie van de brontekst waar de normen van de broncultuur een essentiële rol spelen (Bassnett en Lefevere 1998: 93). De vertaler introduceert de tekst in een nieuwe talige en culturele omgeving en derhalve is het vertalen sterk verbonden met en afhankelijk van het socio-culturele kader en de traditie waarin het een meer of minder belangrijk middel is voor de vorming van het culturele besef (vgl. Jacquemond 1992: 139; Toury 1995: 26). De vertaalde teksten functioneren zodoende als een onderdeel van de cultuur en de literatuur in kwestie en hebben bovendien een uitwerking daarop.³

De vertaling en vooral de literaire vertaling laat de lezers doordringen in de broncultuur en is als zodanig een medium dat hen in staat stelt de leden van de broncultuur te begrijpen. Dit is mogelijk door de reeds vastgestelde aanwezigheid van de cultuur in de vertaling. De vraag blijft waar en met welke intensiteit de cultuur erin aanwezig is. Volgens Agar (2006: 5) wordt de cultuur zichtbaar pas op het moment dat er verschillen opduiken en die manifesteren zich heel

² Deze uitspraak komt overeen met één van de grondbeginselen van *descriptive translation studies* (DTS) (Even-Zohar 1990b; Toury 1995).

³ De mate waarin het vertalen invloed op een bepaald cultureel en tegelijk literair systeem uitoefent, hangt nauw samen met het probleem van de culturele asymmetrie.

vaak bij het literair vertalen. Indien we echter van het standpunt uitgaan dat alles in een taal cultuurgebonden is (Aixelá 1996: 57), kunnen we vaststellen dat cultuur in feite waarneembaar is op verschillende niveaus, zowel in de microstructuur als in de macrostructuur. Als we de gelaagdheid van literaire werken in aanmerking nemen die door een netwerk van interne verhoudingen wordt gevormd, kunnen we evenals Naaijken constateren dat cultuur in al die lagen op een zekere manier te vinden valt. "Cultuur zit overal, [...] niet alleen in de zogenaamde culturele elementen" merkt Naaijken (2004: 19) op. De culturele bagage vertoont zich ook impliciet, in de manier van begrijpen en ervaren, in de denkwijze, opvattingen of in het gedrag en dit komt het vaakst tot uiting in literaire teksten. Essentieel is hier de manier waarop we deze elementen begrijpen en het hier ingenomen standpunt wordt in het verdere verloop van deze bijdrage gepresenteerd.

2. Culturele asymmetrie ⁴

Vertaling wordt gezien als een brug tussen twee of meer culturen (House, Ruano en Baumgarten 2005: 10). Dankzij vertalen komen culturen met elkaar in contact en worden met elkaar vermengd en de culturele asymmetrie die te bespeuren valt, wordt afgebeeld in de interculturele dialoog tussen de leden van bepaalde culturele gemeenschappen waarbij vertalen één van de middelen is die deze dialoog creëren (Aixelá 1996: 54).

Vertalen is nauw verbonden met relaties van dominantie en afhankelijkheid en kan bovendien deze verhoudingen in stand houden of verstoren (Venuti 1998: 58). Dit houdt in dat er een onstabiele machtsbalans aanwezig kan zijn, die in hoge mate afhankelijk is van het relatieve gewicht van de broncultuur in de doelcultuur (Aixelá 1996: 52), alsook van de positie van de doelcultuur in het netwerk van transnationale relaties (Heilbron 2008: 187). De weerspiegeling van de culturele hegemonie is op verschillende gebieden aanwezig, namelijk in boekenproductie, circulatie van literatuur, literaire tendensen maar ook in vertalingen (Carbonell 1996: 85). Om die reden bestaan er ook verschillen in de houding ten opzichte van literaire vertalingen en andere soorten vertalingen van cultuur tot cultuur of – indien we de nomenclatuur van Even-Zohar willen hanteren – per systeem waarin vertalingen functioneren (Even-Zohar 1990a, 1990b).

Volgens het model van Even-Zohar wordt literatuur (inclusief literaire vertalingen) gezien als een complex geheel van systemen. De dynamiek is zichtbaar in de veranderende verhoudingen van de systemen tot elkaar, waarbij elk daarvan een eigen waardeschaal, normen en modellen heeft. Het systeem is dus niet

⁴ Dit onderdeel is grotendeels gebaseerd op het proefschrift van de auteur (Tryczyńska 2014).

statisch, maar het is eerder een continue beweging waarin zich dominerende en perifere subsystemen bevinden. De literatuuropvattingen die binnen de subsystemen bestaan, kunnen in de tijd veranderen en als gevolg daarvan verandert ook hun plek in het systeem. Belangrijk is dat de vertaalde literatuur in de zogenaamde zwakke literaturen of systemen een primaire plek kan krijgen, wat bij de zogenaamde sterke literaire systemen een niet vaak voorkomend verschijnsel is en bijna alleen gebeurt als ze een crisis ondergaan (Even-Zohar 1990b: 47). Bovendien worden zelfs in sterke culturen door middel van vertaling nieuwe concepten en literaire figuren of genres in omloop gebracht, maar ondanks dat blijft de traditionele smaak bewaard.⁵

Dixon (2004: 13) komt tot de conclusie dat er een verband bestaat tussen de aanwezigheid van vertalingen en de onzekerheid met betrekking tot de culturele identiteit of een gevoel van gebrek aan iets dat wordt aangevuld door vertalingen. Hij stelt ook vast dat we meestal met eenrichtingsverkeer te maken hebben: de culturen die hun machtspositie willen versterken, absorberen vertalingen, terwijl imperiale culturen hun macht behouden door 'het vreemde' gewoonweg weg te nemen. Als gevolg daarvan privilegieert het proces van negotiatie van identiteit dat tijdens de interculturele communicatie plaatsvindt, dominante culturen die een gevestigde machtspositie hebben.

Bijzonder interessant en bruikbaar lijkt hier het sociologische perspectief waarbij vertalingen worden gezien als een functie van sociale betrekkingen tussen taalgroepen. De culturele uitwisseling die vertalingen tot stand brengen, bekijkt Heilbron (2009: 110-111) in het kader van een internationaal systeem van vertalingen, en vooral literaire vertalingen, met een hiërarchische structuur. De positie van talen binnen dit systeem, met andere woorden: hun centrale of perifere ligging, heeft zekere gevolgen voor het vertalen. Daardoor wordt het belang van vertalingen en de status van het vertalen in bepaalde taalgroepen beïnvloed. Bovendien brengt dit het volgende met zich mee: meestal bestaat er een vertaalstroom van het centrum in de richting van de periferie. Voor onze analyse is de positie van het Nederlands en het Pools van belang en zo wordt het Nederlands door Heilbron (2009: 117, 2010: 4) als een perifere taal beschouwd, terwijl Pools tot de categorie van semi-perifere talen wordt gerekend (Heilbron 2009: 113) en dit kan volgens hem vergaande gevolgen voor het vertaalproces hebben. Casanova (2009: 87 e.v.) gebruikt in dit verband de term dominante en gedomineerde talen en volgens zijn classificatie behoort het Nederlands tot de derde categorie van gedomineerde talen.

Naast implicaties met betrekking tot de vertaalstroom bestaat er in het geval van perifere en halfperifere talen de volgende tendens: beslissingen over het

⁵ Interessant zijn argumenten tegen de polysysteemtheorie van Even-Zohar die Gentzler formuleert (Gentzler 1996: 120 e.v.).

ontstaan en de keuze voor het vertalen van een bepaald literair werk zijn meestal verbonden met de aanwezigheid van een vertaling uit zo'n (half)perifere taal in één van de centrale talen die als tussenschakel fungeert. De verklaring daarvoor is duidelijk en houdt in dat men het voorbeeld van de internationale centra volgt en boeken kiest die in een centrale taal zijn geïmporteerd (Heilbron 2009: 115). Deze veronderstelling ziet er in de praktijk zo uit dat er bijvoorbeeld vaak eerder Engelse of Duitse vertalingen van een literaire tekst tot stand komen dan een Nederlandse of Poolse vertaling. Een ander gevolg van deze hiërarchische structuur is dat de positie van de vertaler in centrale talen waar vertalingen niet zo courant zijn, meestal niet hoog is en dat de vertaalnormen worden ontleend aan de maatstaven die in de doelcultuur gelden waardoor 'het vreemde' verdwijnt. In perifere taalgroepen is het precies andersom, daar vervullen vertalingen een belangrijkere rol en evenzo genieten vertalers van een hogere status wat tot gevolg heeft dat vervreemdende vertaalstrategieën meer gebruikelijk en geoorloofd zijn (Heilbron 2010: 6). Vertalers die uit een dominante taal vertalen, hebben een neiging om te veronderstellen dat lezers die tot een gedomineerde cultuur behoren, kennis zouden moeten hebben van bepaalde historische gebeurtenissen, gewoontes etc. van de broncultuur en lichten haast geen cultuurdragende elementen van het origineel toe wat uiteindelijk een bevestiging van de culturele hegemonie is (Tymoczko 1999: 26). Op die manier houden ze met hun assimilerende vertaalkeuzes de al bestaande culturele asymmetrie in stand. Het valt dus niet te betwisten dat de voorkeur voor een bepaalde vertaalstrategie vergaande gevolgen heeft, want daardoor wordt de manier beïnvloed waarop vertaalde teksten worden ervaren.

Zoals reeds aangegeven kent het internationale systeem van literatuur inclusief de vertaalde literatuur een zekere dynamiek wat bepaalde veranderingen veroorzaakt. Door de tijd heen kan men veranderingen observeren in de positie van talen die in de intertalige en de interculturele contacten zichtbaar zijn en die ook door de ontwikkelingen binnen een bepaalde cultuur worden bepaald. Literatuur ondergaat ook zulke processen die de behoefte aan vertalingen modelleren en daarom zijn er minder vertalingen in literaire systemen met een gevestigde positie dan in literaire systemen die nog aan het kristalliseren zijn (Even-Zohar 1990a: 15).

Vertalingen sporen aan tot reflectie over de manier waarop men zijn eigen cultuur begrijpt in verhouding tot andere culturen en omdat ze veelal een culturele en ideologische bagage dragen, worden ze soms als problematisch gezien (Carbonell 1996: 81). Als zodanig kunnen ze dus een gevaar vormen voor de ideologische en culturele waarden van een bepaalde culturele kring indien elementen van een vreemde cultuur die door de vertalingen worden geïntroduceerd, algemeen courant en aanvaard worden. Volgens Dixon (2004: 20) kan daar

geen sprake van zijn in culturen met gevestigde literaire tradities. De literaire elite kan ervoor zorgen dat vertalingen worden bekeken als "another kind of text" die tot de bron- noch tot de doelcultuur behoort. Veel lezers van vertalingen waarin het vreemde verdwijnt, zien de vreemde origine daarvan over het hoofd. Het gevaar voor de identiteit kan wel ontstaan in samenlevingen met een zogenaamde zwakke cultuur die snel door vreemde invloeden wordt gedomineerd en die vertalingen snel verwelkomt (vgl. Lefevere 1992: 87). Volgens Ryou (2005: 97 e.v.) is het onbetwistbaar dat de culturele uitwisseling per definitie een evenwicht tussen culturen tracht te behouden en bovendien ervoor zorgt dat de communicatie evenredige voordelen met zich meebrengt. Om die reden is het verantwoord om ervoor te pleiten dat eigenheden en *foreignness* van vertaalde teksten worden behouden. Ze vervullen een belangrijke rol, ze kunnen namelijk als katalysatoren fungeren waardoor culturele uitwisseling wordt gestimuleerd. Vanuit het cultuurhistorische perspectief bekeken, zijn de vertalingen belangrijk omdat ze het culturele erfgoed van andere culturele kringen 'innemen' en verspreiden, maar vooral omdat ze er op een specifieke manier mee omgaan (Hermans 2004: 33).

Het discours tussen de leden van twee taalgemeenschappen weerspiegelt de culturele asymmetrie en de vertaling biedt de doelcultuur altijd een breed spectrum van mogelijkheden die grofweg kunnen worden voorgesteld als een poging om: 'het vreemde' te verwelkomen (*foreignisation*), zich eigen te maken (*domestication*) of naar een tussenweg te zoeken. Hier denken we aan het macrostructureel niveau, maar het is ontegenzeggelijk dat de vertaler altijd op twee niveaus van de vertaalanalyse te werk dient te gaan. Zijn of haar beslissingen worden immers gerealiseerd op het macro- en microniveau door een keuze van een vertaalstrategie en bepaalde vertaaltechnieken. Er bestaan talrijke classificaties van vertaaltechnieken die toegepast kunnen worden om bepaalde vertaalproblemen, zoals de aanwezige cultuurgebonden elementen, op te lossen.⁶ Ten behoeve van dit onderzoek wordt gebruik gemaakt van de classificatie van Kwieciński (2001: 180 e.v., 2004: 29-42) die op bepaalde punten werd aangepast. De vertaaltechnieken worden er in drie groepen onderverdeeld: exotiserende (bv. *borrowing*, *calque*), tussenliggende (bv. *borrowing+gloss*, *borrowing+calque*) en assimilerende (*normalisation*, *covert cultural substitution* etc.) vertaaltechnieken.⁷ De toepassing van bepaalde vertaaltechnieken dient het resultaat te zijn

⁶ Tot de gangbare classificaties van vertaaltechnieken die betrekking hebben op het vertalen van CSE's behoren de classificatie van Aixelá (1996: 60-65), Chesterman (2004: 243-262) of Grit (2004: 281-285). De vertaaltechnieken kunnen we ook groeperen aldus de classificatie van de Poolse vertaaltheoreticus Hejwowski (2004: 76-85) in: handhaving, erkend equivalent, functioneel equivalent, hyperoniem, weglating etc.

⁷ Het concept vertaalstrategie en -techniek en de gehanteerde classificatie van vertaalprocedures werden elders door de auteur besproken (Tryczyńska 2010: 166-168). In het proefschrift vinden we een nog meer gedetailleerde bespreking van beide concepten alsook van alle vertaaltechnieken die in de analyse van CSE's worden gebruikt (Tryczyńska 2014: 81-92).

van de gekozen vertaalstrategie. Van de keuze van de vertaalstrategie kunnen onder andere het niveau van verdraagzaamheid van de ontvangende cultuur alsook de positie van de cultuur in kwestie worden afgeleid (vgl. Aixelá 1996: 54). De analyse van de culturele asymmetrie is onmisbaar om de rol van vertalingen in bepaalde plaatselijke en nationale contexten te begrijpen (Heilbron 2009: 111).

Wat de culturele asymmetrie tussen Polen en de Lage Landen betreft, mag men aannemen dat er geen opvallende culturele asymmetrie te verwachten is in de vertalingen vanuit het Pools in het Nederlands omdat beide talen tot de categorie van perifere talen worden gerekend. Hierbij valt echter op te merken dat het Pools als semi-perifeer wordt geclassificeerd terwijl het Nederlands als een perifere taal wordt gezien. Dit kan impliceren dat er een minimale culturele asymmetrie valt te bespeuren. Om die reden zou men als hypothese kunnen stellen dat het een bepaalde mate van exotiserende vertaaloplossingen in de onderzochte Nederlandse vertalingen kan opleveren. Daarnaast moet eveneens worden gedacht aan het globalisme alsook andere tendensen en vertaalnormen die het vertaalproces ongetwijfeld beïnvloeden.

3. Het cultuurspecifieke

Zoals reeds aangetoond zit de cultuur volgens een universalistische kijk in alle lagen van de tekst en als gevolg daarvan komt de vertaler met de cultuur in aanraking bij alle soorten vertalingen. Bij literair vertalen heeft men te maken met een concentratie van cultuurspecifieke verwijzingen, want literatuur is bij uitstek een weerspiegeling van en tegelijk een overweging over cultuur (Frank 2004: 819). Literatuur geeft een beeld van een specifieke werkelijkheid weer die herkenbaar is binnen een bepaalde culturele gemeenschap en zij bevat veel intertekstuele verwijzingen die zichtbaar en begrijpelijk zijn voor de leden van de cultuur in kwestie. Om die reden roept het onmiddellijke associaties op bij lezers uit die cultuur en voor andere lezers die van buiten komen, is dat niet het geval. Het cultuurspecifieke van literaire teksten wordt waarneembaar in vertalingen onder de voorwaarde dat het door de vertaler wordt opgemerkt en de rol ervan zowel in de bron- als de doelcultuur wordt verwerkt (Švejc 2004: 239). Indien de vertaler in de brontekst elementen van de broncultuur aantreft, zoals elementen van de materiële cultuur, sociale structuur of natuur, waarmee doeltekstlezers helemaal niet vertrouwd zijn en waarvoor in de doelcultuur geen equivalenten bestaan, moet hij/zij een poging ondernemen om ze zodanig onder de woorden te brengen dat het begrijpelijk wordt voor doeltekstlezers. Op die manier bevordert hij/zij de communicatie tussen twee of meer culturen en vervult hij/zij de rol van culturele bemiddelaar. Het kan echter soms leiden tot de hantering

van ongebruikelijke termen (Tymoczko 1999: 22). Veel moeilijker wordt de taak van de vertaler indien hij met cultuurgebonden elementen te maken heeft die geen eigennamen zijn, want dan spelen vaak supratekstuele of intertekstuele factoren een belangrijke rol en dragen bij aan de betekenis van zo'n element waardoor zijn ideologische status totaal anders is in beide culturen. Vertalers die als culturele boodschappers in het vertaalproces optreden, dienen om die redenen beslissingen te nemen met betrekking tot de informatie die ze door middel van de vertaling met het beoogde leespubliek willen delen, op welke manier het moet plaatsvinden en welke eventuele betekenisverschuivingen aanvaardbaar lijken te zijn. In de praktijk betekent dit dat de vertaler zich onder andere moet concentreren op de waarden en impliciete overtuigingen in het origineel want ze hebben een enorme connotatieve lading die voor de beoogde doeltekstlezers niet noodzakelijk vanzelfsprekend is. Als bemiddelaar moet de vertaler zich bewust zijn van de verschillende factoren die een rol spelen zowel binnen als buiten de tekst en die ook voor een bepaald soort vertaalstrategieën zullen spreken. Hierbij dient de vertaler dit alsook de behoeften van onder andere de auteur en beoogde lezers te koppelen aan zijn eigen overtuiging over de manier waarop de bemiddeling dient te geschieden bij de beslissing of hij/zij hun enige voorkennis wil verschaffen en op welke manier hij/zij die wil overbrengen (Katan 2009: 91). Een andere factor die de manier beïnvloedt waarop de culturele achtergrond door de vertaler wordt weergegeven is zijn/haar kijk en conceptualisatie van de werkelijkheid en deze is bepalend voor de gehele vertaling die een interpretatie is van het origineel (Górski 2005: 87-88; Naaijkens 2002: z.p.). Op het conceptueel niveau komt de vertaling overeen met het origineel hoewel het nooit precies hetzelfde is. Alle beslissingen van de vertaler met betrekking tot dergelijke kwesties bij elkaar komen tot uiting in de keuze voor de te gebruiken vertaaltechnieken en -strategieën.

4. Cultuurspecifieke elementen

Zoals reeds opgemerkt openbaart cultuur zich meestal op elk niveau van een literaire tekst en is zichtbaar zowel op het micro- als op het macroniveau. We concentreren ons hier op de elementen die tot de microstructuur van een literaire tekst behoren en als zodanig een bepaalde taal met een bepaalde cultuur verbinden. Deze elementen worden als cultuurspecifieke elementen (CSE's) ofwel *culture-specific items* (CSIs) aangeduid. Soms heeft men met cultuurspecifieke elementen te maken die gezien hun betekenis en connotatieve lading in de broncultuur het microstructurele niveau van de tekst te boven gaan. Hier wordt onze aandacht gevestigd op tekstelementen die in een bepaalde context op een

specifieke manier een duidelijk verband tonen met de cultuur van een bepaald land. Het cultuurspecifieke element wordt door Aixelá (1996: 58) gedefinieerd als een element dat zich in een concrete tekstuele situatie bevindt en een bepaald vertaalprobleem in de brontekst met zich meebrengt tijdens de transfer ervan naar de doeltekst. Dit probleem is verbonden met de functie en connotaties van zo'n element en is een gevolg van een bestaande lacune of een andere intertekstuele status van dit element in het culturele systeem van de doeltekstlezers.

Wat de terminologie betreft bestaat er een breed spectrum van benamingen voor dit fenomeen waar verschillen te vinden zijn en vaak een duidelijke definitie van deze elementen ontbreekt (House 2004: 494-504). Bovendien worden cultuurspecifieke elementen vaak vooral met de meest arbitraire domeinen van een linguïstisch systeem geassocieerd terwijl de zogenaamde doorsnee gevallen geen speciale aandacht krijgen. De uitgevoerde analyse toont aan dat deze veronderstelling niet terecht is en dat ook zulke elementen die in de eerste instantie niet-cultuurspecifiek lijken te zijn, bijzonder interessante onderzoeksresultaten kunnen opleveren, want ook daarin is de *couleur locale* zichtbaar. Een groot voordeel van de definitie van Aixelá is dat het perspectief niet wordt beperkt tot de evidente gevallen waarin we te maken hebben met het cultuurspecifieke, maar alle linguïstische elementen van een tekst in feite kunnen worden gezien als *culture-specific items* indien ze in verband worden gebracht met hun functie in de tekst. Ze worden pas problematisch als ze uit de oorspronkelijke context worden gehaald en indien ze in de doelcultuur niet bestaan of er een andere ideologische status aan wordt toegekend bij de doeltekstlezers (vgl. Aixelá 1996: 58). Het is daarom fundamenteel dat een cultuurgebonden element niet op zichzelf staat, maar als zodanig pas in het vertaalproces wordt beschouwd indien het tot een vertaalprobleem leidt. Bovendien, een ander belangrijk punt van deze aanpak is dat er geen constante CSE's bestaan. De cultuur en de taal ontwikkelen zich in de loop der tijd en als gevolg daarvan kunnen bepaalde elementen niet constant in dezelfde verhouding tot elkaar staan.

Bij de keuze van een vertaaltechniek waarmee een gegeven cultuurspecifiek element naar de doeltekst wordt overgebracht moet de vertaler rekening houden met de functie ervan in de brontekst die totaal anders in de doeltekst kan zijn, alsook met de situering ervan in de tekst. Dit betekent dat hij/zij een tekst moet creëren die geloofwaardig en coherent is (Aixelá 1996: 69). Het bovenstaande moet vanuit het volgende oogpunt worden belicht: terwijl de cultuurgebonden elementen vanuit een breder kader dienen te worden bekeken, dat wil zeggen in een breed begrepen context en met het oog op hun belang in de tekst en de cultuur waartoe ze behoren, verdient ook het wereldsysteem van geoculturele relaties waarin de doelcultuur een bepaalde positie inneemt, een zekere aandacht (Heilbron 2008: 188-189).

5. Analyse

In dit gedeelte worden enkele voorbeelden van de onderzochte cultuurspecifieke elementen gepresenteerd. Ze zijn geëxcerpeerd uit *As en diamant*, *De kleine apocalyps* en *Dukla* en maken deel uit van het corpus van mijn promotieonderzoek. Deze elementen zijn aan de hand van het model van Kwieciński (2001: 180 e.v., 2004: 29-42) geanalyseerd. Op enkele punten heb ik dit model bewerkt en aangevuld. Ten behoeve van de analyse werd de taxonomie van vertaaltechnieken en -strategieën van Kwieciński met enkele aanpassingen toegepast (vgl. Kwieciński 2001: 157).⁸ Hier wordt een gesimplificeerde vorm daarvan gebruikt die de volgende elementen inhoudt: het geanalyseerde cultuurspecifieke element, de Nederlandse vertaling daarvan, de directe context waarin het in het origineel en in de vertaling voorkomt en eindelijk een commentaar.

Gezien de omvang van de voorbeelden die telkens van een vrij lange commentaar worden voorzien, heb ik hier slechts een klein aantal voorbeelden gekozen. Deze voorbeelden zijn mijns inziens illustratief voor het geheel en tonen het brede spectrum van geanalyseerde fenomenen alsook de waaier van de toegepaste vertaaltechnieken en -strategieën. Bij de bespreking van analyseresultaten ligt het accent tevens op de vertaaltendensen, regelmatigheden en patronen die naar voren zijn gekomen.

1.

Pl. Starówka (p. 61) – **Nl.** Starowka (p. 65) (bron: *As en diamant*, vert. door W.A. Maijer)

Co-text and context:

Pl. – Pan z Warszawy?
 – A coś pan myślał?
 – Ja też jestem z Warszawy. W „Savoyu” pracowałem, wie pan?
 – Na Nowym Świecie?
 – Piętnaście lat. Kawał czasu, nie?
 – I powstanie pan przeszedł?
 – Pewnie! – odparł tamten z dumą. – Do ostatniego dnia. A pan?
 – Ja? Rozmaicie. Najpierw na Starówce, potem na Żoliborzu.
 – Kanałami?
 – A coś pan myślał?
 – Moja córka była na Czeriakowie. Może ją pan znał? Basia Borkowska. Pokażę panu zdjęcie...

Nl. ‘Komt u uit Warschau?’
 ‘Wat dacht u dan?’
 ‘Ik ook. Heb in “Savoy” gewerkt. Kent u toch wel?’
 ‘Op de Nowy Swiat?’
 ‘Vijftien jaar. Een lange tijd, nietwaar?’
 ‘En hebt u de opstand meegemaakt?’
 ‘Vanzelfsprekend,’ antwoordde de ander trots.
 ‘Tot de laatste dag. En u?’
 ‘Ik ook. In Starowka, in het centrum.’
 ‘Door de riolen gegaan?’
 ‘Wat dacht u dan?’
 ‘Mijn dochter was in Czeriakow. Misschien hebt u haar gekend, Basia Borkowski. Ik zal u een foto laten zien...’

⁸ De gekozen methodologie, de gehanteerde classificatie van vertaalprocedures en het analysemodel werd al elders door de auteur besproken (Tryczyńska 2010: 166-168).

In het bovengenoemde fragment vinden we een aantal CSE's terug. Drie daarvan worden door middel van *borrowing* naar de doelttekst overgebracht zonder enige commentaar of voetnoot. Het gaat om *Savoy*, *Nowy Świat* en *Czerniaków*. Het eerste CSE duidt op de naam van een alom bekend en prestigieus hotel dat inmiddels al niet meer bestaat. Twee CSE's: *powstanie* en *kanaly* die in het historisch opzicht belangrijk zijn vanwege de connotaties die ze oproepen, worden letterlijk vertaald als 'opstand' en 'riolen.' De vertaler heeft hier ook de meest omstreden procedure toegepast, namelijk de weglating, met betrekking tot de populaire wijk in Warschau *Żoliborz*. Hier wordt later op teruggekomen. Om praktische redenen is het onmogelijk om al de CSE's gedetailleerd te bespreken en daarom wordt de aandacht vooral aan *Starówka* besteed. We hebben hier met een zekere vervreemding te maken die in feite had kunnen worden vermeden. De toepassing van een exotiserende vertaaltechniek (*borrowing*) zonder enige uitleg veroorzaakt een zekere onduidelijkheid. Het is voor doelttekstlezers niet evident wat *Starówka* zou moeten betekenen, terwijl het door middel van een neutrale en bekende benaming in de doeltaal zou kunnen worden vervangen of eventueel worden aangevuld zoals 'oude stad.' Het valt wel op te merken dat deze eigenaam een toegevoegde betekenis heeft in vergelijking tot de algemenere Poolse term, namelijk *stare miasto*. *Starówka* werd namelijk aanvankelijk gebruikt om alleen de meest centrale en oudste wijk in Warschau aan te tonen.⁹ Tegenwoordig wordt deze aanduiding ook weleens met betrekking tot andere steden gebruikt. Interessant is ook dat *Żoliborz*, de naam van een bekende Warschause wijk, die in de brontekst naast het net besproken CSE staat, in de vertaling wordt weggelaten. Men kan zich hier vragen bij stellen omdat deze eigenaam verderop in de tekst wel wordt gehandhaafd en van een voetnoot voorzien. Men zou zich kunnen afvragen of de toevoeging "in het centrum" niet te wijten is aan *Żoliborz*. De toevoeging zou dan kunnen worden gezien als hyperoniem dat de oorspronkelijke wijknaam vervangt. Deze veronderstelling blijft echter heel twijfelachtig gezien het feit dat deze wijk nooit tot het echte centrum van de hoofdstad hoorde en omdat de oorspronkelijke rangschikkende elementen van deze zin niet meer aanwezig zijn. Hier wordt gedacht aan de woorden: *najpierw* (eerst) en *potem* (dan) die twee andere plekken suggereren.

2.

Pl. Bezpieczeństwo (p. 28) – **Nl.** Veiligheid (p. 14) (bron: *As en diamant*, vert. door W.A. Majjer)

⁹ Hier verwijs ik naar de definitie voorgesteld door Markowski (2004: 1101) waarin *starówka* wordt gedefinieerd als "Stare Miasto," vooral de wijk van Warschau en door Doroszewski (*Słownik języka polskiego* 1958-1969) waar er ook sprake is van de oudste wijk van Warschau.

Co-text and context:

Pl. – Kiedy to się stało? - spytał Szczuka.
 Jeden z milicjantów przysunął się bliżej.
 – Przed niecałą godziną. Ludzie przy budowie mostu posłyszeli w tej stronie strzały. Przybiegli zaraz, ale już było za późno.
 – Sprawców schwytano?
 – Na razie nie. Szczuka machnął ręką:
 – To już nieprędko znajdziecie. Gdzie to się stało, tutaj?
 – W wąwozie. Tamci musieli się zacząć.
 Parę serii starczyło. Wóz sam się na dół stoczył i wywrócił...
 – Jest kto z Bezpieczeństwa?
 – Czekamy właśnie. Daliśmy już znać.

Nl. ‘Wanneer is dat gebeurd?’ vroeg Szczuka.
 Een der politie mannen kwam naderbij.
 ‘Nog geen uur geleden. De mensen van de bruggebouw hoorden aan deze kant schoten. Ze liepen er onmiddellijk heen, maar het was reeds te laat.’
 ‘Zijn de daders gepakt?’
 ‘Nog niet.’
 Szczuka maakte een gebaar met zijn hand.
 ‘Jullie zullen ze gauw genoeg vinden. Waar is het gebeurd? Hier?’
 ‘In het dal. Ze hebben op de loer gelegen. Een paar salvo’s met een sten waren voldoende. De wagen reed vanzelf naar beneden en kantelde...’
 ‘Is hier iemand van de Veiligheid?’
 ‘Daar wachten we juist op. We hebben het al doorgegeven.’

In wat volgt willen we ons buigen over één van de twee CSE's die in dit fragment voorkomen, namelijk *Bezpieczeństwo*. Ook in dit geval is het cultuurspecifieke element door middel van een exotiserende vertaaltechniek vertaald. De toegepaste leenvertaling veroorzaakt een zekere verwarring, want deze term is in deze context niet helemaal duidelijk voor doeltekstlezers. In de doelcultuur hebben de activiteiten van de Veiligheidsdienst nooit zo'n vorm en omvang gehad als in Polen. De Veiligheidsdienst was ten tijde van het communistische bewind in Polen een instelling die officieel voor de veiligheid van het volk zorgde, maar in werkelijkheid hield deze dienst zich bezig met het onderdrukken van welke opstand dan ook. De beoogde doeltekstlezers hebben er hoogstwaarschijnlijk geen kennis van, daarom kan deze term voor onduidelijkheid zorgen. Toch mogen we aannemen dat de lezers op basis van dit fragment kunnen vermoeden dat het een staatsorgaan is. Gezien het belang van deze term in de brontekst zou het echter wenselijk zijn dat de ideologische status ervan duidelijker wordt gemaakt in de vertaling. Het tweede CSE dat in dit fragment aanwezig is, heeft ook betrekking op het communisme en in tegenstelling tot de bovengenoemde element wordt het volledig gedomesticeerd. Alle associaties met de communistische periode in Polen die het bij de brontekstlezers oproept, gaan verloren. Interessant is hier ook de toevoeging van de vertaler 'met een sten' waar de eigenaam van een machinepistool wordt genoemd dat in de Tweede Wereldoorlog werd gebruikt. Deze ingreep biedt een zekere verduidelijking voor de doeltekstlezer, maar is in feite niet noodzakelijk voor de samenhang van dit fragment.

3.

Pl. Sala Kongresowa (p. 96) – **Nl.** congreszaal (p. 98) (bron: *De kleine apocalyps*, vert. door Gerard Rasch)

Co-text and context:

Pl. – Hubert zaklinał mnie, żebym przyszedł z aktorami wieczorem pod Salę Kongresową. Nigdy nie prosił o podpis, nigdy nie przymuszał do ryzykownych gestów. A dziś zażądał mojej obecności pod Pałacem Kultury.

Nl. ‘Hubert bezwoor me vanavond met de acteurs bij de congreszaal te zijn. Hij heeft me nooit om mijn handtekening gevraagd, heeft me nooit gedwongen tot gevaarlijke gebaren. Maar vandaag eiste hij mijn aanwezigheid bij het Cultuurpaleis vanavond.’

In het bovenstaande fragment merken we twee CSE's op die naar bekende plaatsen in Warschau verwijzen. Op het eerste gezicht kunnen we vaststellen dat ze allebei met behulp van een leenvertaling worden vertaald, toch is het bij nader inzien anders gesteld. In het geval van het eerste cultuurgebonden element hebben we met een assimilerende vertaaltechniek te maken die in plaats van een onbekende en vreemd klinkende eigennaam te gebruiken, het begrip dichterbij de doeltaal brengt. Wat het tweede CSE betreft, dient opgemerkt te worden dat het al eerder in de tekst voorkwam en daar werd het door extratekstuele informatie aangevuld in de vorm van een voetnoot. Daarom kunnen we van een tussenliggende vertaaloplossing spreken die een combinatie is van een leenvertaling en een voetnoot waardoor de lezer het beter zal kunnen begrijpen. Het is interessant om stil te staan bij de vertaaloplossing die toegepast werd op het eerste CSE. Dit CSE vormt ongetwijfeld een harmonieus geheel met het bovenstaande fragment van de vertaling en met de gehele tekst. In comparatieve termen kan deze oplossing enigszins ontoereikend lijken voor het doelpubliek dat misschien niet weet dat dit een eigennaam is van een bekende congreszaal in Warschau waar de sporen van het socialisme tamelijk zichtbaar zijn, onder andere in het interieur dat bestempeld is door het socialistisch realisme. De vertaler zou zich misschien kunnen wagen aan de handhaving van de originele naam gezien een zekere overeenkomst van de woorden *sala* en *zaal* alsook *kongresowa* en *congres*. Dit lijkt echter niet nodig, want indien deze ingreep vanuit het perspectief van doeltekstlezers wordt bekeken, blijkt de keuze volledig gegrond. Dit element is voor DT-lezers begrijpelijk en het is duidelijk wat voor een plaats wordt bedoeld.

4.

Pl. drzewko szczęścia (p. 18) – **Nl.** geluksboompje (p. 17) (bron: *De kleine apocalyps*, vert. door Gerard Rasch)

Co-text and context:

PI. Na oknie stoi moje drzewko szczęścia.
Dopiero teraz widzę, jak wybujalo ostatnio, jak
obrosło w młode, silne listki. Tyle lat cherlało,
a teraz nagle bez żadnej zewnętrznej przyczyny
śmignęło w górę, puściło na boki wiele moc-
nych gałązek.

NI. Voor het raam staat mijn geluksboompje.
Nu pas zie ik dat het de laatste tijd groter is
geworden, dat er overal jonge, sterke blaadjes
aan zijn gegroeid. Zoveel jaren heeft het staan
kwijnen en nu is het opeens zonder enige uit-
wendige oorzaak omhooggeschoten en komen
er aan alle kanten sterke, knoestige takken aan.

Als gevolg van de letterlijke vertaling is dit cultuurspecifieke element verwarrend voor de meeste doeltekstlezers. Het geluksboompje is in de doelcultuur vooral bekend als een soort van boompje met edelstenen of munten, een soort feng shui voorwerp. De context waarin dit CSE voorkomt maakt het ingewikkeld voor hen, want hier wordt naar een plant verwezen en de naam wordt in de doelcultuur zelden gebruikt om een plant aan te duiden en in dit fragment juist wel. Op basis van directe co-text en context kunnen doeltekstlezers aannemen dat dit een plant was die vaak in Polen wordt gevonden. Het kan ook verkeerd geassocieerd worden, namelijk met een soort gelukwens voor betere tijden. Hoe dan ook blijft dit element tamelijk vaag en onduidelijk voor de meeste doeltekstlezers. Dit is een geval waarin in de doelcultuur hetzelfde woord bestaat, maar het verwijst naar een ander fenomeen en als gevolg daarvan roept het andere associaties op.

5.

PI. Radio Maryja (p. 38) – NI. Radio Maryja (p. 63-64) (bron: *Dukla*, vert. door Karol Lesman)

PI. orzeł biały – NI. de witte adelaar

Co-text and context:

PI. Wszedłem do księgarni przy tej ulicy, która za mostem skręca w prawo i opasuje podnóże starego miasta. Wewnątrz było ciepło i cicho. Książd naradzał się półgłosem z młodą sprzedawczynią. W kąciku szemrało Radio Maryja. [...] Radio Maryja nadawało swoją ulubioną piosenkę z balangową harmonijką i mieszanym chórkim, który śpiewał, że zwycięży orzeł biały, zwycięży polski ród. W czerni i pochyleniu książd miał w sobie coś ze spiskowca.

NI. Ik stapte de boekhandel binnen in de straat die na de brug naar rechts afbuigt en de uitlopers van de oude stad omgordt. Binnen was het warm en stil. Een priester beraadslaagde op zachte toon met een jonge verkoopster. In een hoekje stond Radio Maryja. [...] Radio Maryja zond haar favoriete liedje met feestelijke close harmony uit en een gemengd koor zong dat de witte adelaar zou zegevieren, zegevieren zou het Poolse geslacht. In het zwart en gebogen had de priester iets van een samenzweerder.

Het is denkbaar dat het fenomeen van Radio Maryja, vooral het orthodoxe karakter van de zender, alsook de gedaante van de witte adelaar misschien niet vanzelfsprekend en als gevolg daarvan niet helemaal begrijpelijk zijn voor de meeste doelttekstontvangers. De naam van de radiozender kan ongetwijfeld bepaalde associaties bij doelttekstlezers oproepen omdat er overeenkomsten in beide talen bestaan tussen de woorden *radio* en *Maria*. Terwijl het in dit fragment duidelijk wordt dat het om een katholieke zender gaat, zijn er veel connotaties niet terug te vinden en te reconstrueren. Doelttekstlezers beschikken zeer waarschijnlijk over geen of heel weinig kennis van het echte karakter van de hier bedoelde radiozender, dit is echter niet opvallend en ook niet storend. Het eerste cultuurspecifieke element kan dus worden gezien als begrijpelijk voor doelttekstlezers terwijl het tweede CSE vrijwel vaag blijft. Er wordt niet toegelicht dat *de witte adelaar* het nationale wapen van Polen is en dat het een symbolische betekenis voor de Polen heeft. Hoewel we kunnen vermoeden dat sommige doelttekstlezers dit niet weten, kan de zin waarin dit CSE voorkomt, de betekenis daarvan enigszins suggereren. Op die manier wordt een eventueel gebrek aan kennis hieromtrent gecompenseerd.

6.

Pl. Majteczki w kropeczki (p. 30) – **Nl.** *Slipjes met stipjes* (p. 49) (bron: *Dukla*, vert. door Karol Lesman)

Co-text and context:

Pl. Zmiany w kamieniu zachodzą tak wolno, że rozkład, jeśli następuje, to poza zakresem zmysłów. Trwa zbyt długo, trudno go pojąć, bo odbywa się w nieludzkiej przestrzeni. To trochę jak z tymi dźwiękami, których nie słyszymy, a jednak nas uśmiercają. Z zaplecza leciały *Majteczki w kropeczki*, brzęk garnków i snuła się cienka nitka kawowego aromatu. Była niemal widoczna w powietrzu: złotobrązowa, zawieszona na tle liliowej ściany, spleciona z szarawym dymem mojego papierosa. Chwilę potem zdusił ją barowy odór starego popiołu, potu i powietrza, wydychanego podczas tych wszystkich pijackich pogwarek.

Nl. Veranderingen in de steen komen zo traag tot stand dat de ontbinding, als die plaatsvindt, buiten het bereik van de zintuigen geschiedt. Zij duurt te lang, je kunt moeilijk vat op haar krijgen, omdat ze zich in een niet-menselijke ruimte voltrekt. Het is een beetje als met die klanken die wij niet horen en die ons toch doden. Van achteren klonk *Slipjes met stipjes*, het gescharrel met potten en pannen en een dun streepje koffiearoma dreef mijn kant op. Het was bijna zichtbaar in de lucht: goudbruin hing het tegen de lila muur, vervlochten met de grauwe rook van mijn sigaret. Even later werd hij gedooft door de kroeglucht van oude as, zweet en tijdens al die dronkemanspraat uitgestoten adem.

Dit cultuurspecifieke element kan vrijwel controversieel lijken omdat het naar de zogenaamde lage cultuur verwijst. Het speelt echter een zekere rol in dit fragment evenals verderop in de tekst. Samen met de andere elementen van de

geschetste werkelijkheid creëert het een dorpse sfeer. Men zou kunnen vermoeden dat dit element in een ongewijzigde vorm niet helemaal begrijpelijk is voor alle doeltekstlezers wat het resultaat is van de toegepaste exotiserende vertaaltechniek. Zonder uitleg zou het immers vrij onmogelijk zijn om na te gaan dat dit een zeer populair liedje is en tot de dag van vandaag op bruiloften wordt gedraaid. Het liedje is bovendien typerend voor *disco polo*, een muziekstroming die over het algemeen als kitschmuziek wordt beschouwd. Bij nader inzien lijkt het echter een onnodige bekommernis. De vertaler heeft hier zijn kunsten getoond, want op basis van het niveau van de mogelijke lezers en op dat wat het origineel inhoudt liet hij door middel van de gekozen vertaaltechniek het kitschachtige karakter van het liedje zien.¹⁰ Het fragment suggereert immers dat dit soort muziek thuishoort in de kroegen zoals deze die hier worden beschreven. Op basis daarvan kunnen doeltekstlezers aanvoelen wat voor een karakter dit liedje heeft. Zelfs indien dat toch niet helemaal het geval is, is het waarschijnlijk niet storend voor hen. Bovendien is dit liedje van onaanzienlijke betekenis voor de broncultuur en dientengevolge lijkt een extra uitleg onnodig. Dit soort liedjes kunnen zeker nooit worden vergeleken met de grote Poolse muziekstukken die veel meer aandacht verdienen, dus ook om die reden lijkt deze vertaalprocedure verantwoord.

6. Bespreking van de analyseresultaten

De analyse van *As en diamant* en zijn Nederlandse vertaling toont aan dat de algemene vertaalstrategie een amalgaam is van de drie vertaaltechnieken die betrekkelijk proportioneel worden gebruikt. In het uiteindelijke effect is een lichte voorkeur voor *foreignisation* zichtbaar. De exotiserende vertaaltechnieken zijn frequenter dan de tussenliggende en assimilerende vertaaltechnieken. Samen vormen ze iets meer dan een derde van alle geanalyseerde gevallen, namelijk 37%. Het is duidelijk dat de vertaler, Willem Maijer, de *couleur locale* van het origineel trachtte te behouden en tegelijk voor een zekere balans heeft gezorgd tussen alle vertaaltechnieken die hij voorhanden had.

Ook Gerard Rasch heeft in zijn vertaling van *De kleine apocalyps* naar een gulden middenweg gezocht en als gevolg daarvan heeft hij een aantal verschillende

¹⁰ De keuze voor een vertaaltechniek heeft te maken met het beeld dat de vertaler van zijn lezers heeft en met hoe de vertaler het kennisniveau van zijn lezers inschat. Brzozowski (2001: 61-69, mijn vertaling - KT) citeert Hewson (1995) die vindt dat de vertaler aan de ene kant een beeld heeft van een "minimale lezer" aan wie alles moet worden uitgelegd en aan de andere kant een beeld van een lezer-verkenner die in staat is om zich te verdiepen in de lectuur van literatuur van vreemde herkomst. Vermeer merkt in dit opzicht op dat "de vertaler vaak zijn eigen niveau als het uitgangspunt neemt (zoals hij/zij het zelf inschat), met andere woorden de vertaler neemt aan dat de lezers (bijna) even intelligent zijn als hij/zij zelf" (Vermeer 2000: 227, mijn vertaling - KT).

vertaaltechnieken gehanteerd. De assimilerende vertaaltechnieken worden in 44% gevallen gebruikt en de exotiserende vertaaltechnieken liggen daarbij slechts minimaal achter, want we treffen ze aan in 37% van de geanalyseerde gevallen. Er is ook sprake van een zekere dominantie van twee vertaaltechnieken die in een bijna hetzelfde aantal gevallen voorkomen. Het gaat om een exotiserende vertaaltechniek – *calque*, waar het exotische karakter van een CSE wordt behouden, en om een assimilerende vertaaltechniek – *normalisation*, die ervoor zorgt dat het CSE zijn exotische karakter verliest.

In tegenstelling tot de bovengenoemde vertalingen hebben we bij de vertaling van *Dukla* met een tastbare voorkeur voor een vervreemdende vertaalstrategie te maken. Meer dan de helft van geanalyseerde CSE's (53%) worden geclassificeerd als exotiserende vertaaltechnieken. In de vertaling is *borrowing*, de meest extreme exotiserende vertaaltechniek, het meest dominant. Dit sluit het gebruik van assimilerende vertaaltechnieken niet uit, maar globaal gezien zijn ze marginaal. Interessant is dat Karol Lesman betrekkelijk vaak in zijn vertaling voor tussenliggende vertaaltechnieken heeft gekozen waardoor het cultuurspecifieke van het origineel bewaard is gebleven en tegelijk enigszins wordt uitgelegd aan de doeltekstlezers.

De analyse van vertaaltechnieken en -strategieën in de gekozen literaire teksten laat ons concluderen dat er geen overheersende vertaaltendens naar voren komt. Desondanks zijn er bepaalde regelmatigheden te vinden. Het feit dat er geen duidelijke overeenkomst tussen de geanalyseerde boeken bestaat kan worden verklaard door de verschillen in normen en maatstaven waaraan de vertalers hun vertalingen moesten aanpassen. Dit heeft te maken met het tijdsverloop tussen de uitgave van de vertalingen. Men moet ook niet vergeten dat elke vertaler in feite zijn eigen visie op de tekst realiseert en bij de interpretatie zijn/haar eigen uitgangspunt inneemt. Indien we de geanalyseerde vertalingen in de termen van Naaijkens (2012: 647-655) willen categoriseren, stellen we vast dat de vertalers naar een evenwicht hebben geprobeerd te streven tussen een durf- en een behoudende vertaalstrategie. Er is een minimale voorkeur voor de tweede strategie aanwezig, maar het is uitgesloten om in het geval van de drie geanalyseerde vertalingen van een overdreven en "gehypnotiseerde gehoorzaamheid" te spreken (Naaijkens 2012: 654).

Interessant is dat indien we de vertaalkeuzes van de vertalers bekijken met betrekking tot het gebruik van de alom omstrede voetnoten, ontdekken we dat er sprake kan zijn van de afschaffing van de vertalersvoetnoot. Dit is te verklaren uit de verwachting dat de vertaling een autonome tekst dient te zijn die een vervanger van het origineel is en die in de doelcultuur moet worden ontvangen zoals het origineel in de broncultuur. En zo vinden we in *Dukla*, de meest recente van de geanalyseerde vertalingen, geen voetnoten maar wel een termenlijst aan

het einde van het boek die als een wat onzichtbaarder substituut voor de voetnoten kan worden gezien. We kunnen concluderen dat de Nederlandse vertalers zich aan een tendens hebben gehouden die al jaren in de Lage Landen plaatsvindt (Pos 2010: 75).

7. Conclusies

De uitgevoerde analyse van CSE's in de Nederlandse vertalingen van de gekozen Poolse literaire teksten toont aan dat men niet alleen attent moet zijn op culturele verschillen, maar ook op culturele overeenkomsten. Het blijkt dat fenomenen die zowel in de bron- als in de doelcultuur bestaan, maar in beide culturen op een totaal verschillende manier functioneren, in het vertaalproces niet zelden grotere problemen kunnen opleveren dan de potentieel moeilijke gevallen, dat wil zeggen de fenomenen die in de doelcultuur niet bestaan. Om die reden moet men bij het nadenken over de impact van culturele factoren op het interculturele communicatieproces niet vergeten dat de Poolse en Nederlandse taal en cultuur een vrijwel vergelijkbare positie in het internationale systeem innemen. Dit beïnvloedt de manier waarop vertalingen tot stand komen alsook hun receptie in de doelcultuur. De net genoemde gelijkenissen impliceren een hoge graad van begrijpelijkheid van cultuurgebonden elementen en dit wordt door de analyse bevestigd. De gekozen voorbeelden tonen ook aan dat de rol van de culturele context waarin een bepaalde tekst tot stand komt en vervolgens functioneert nooit mag worden onderschat.

Bovendien biedt de analyse een bevestiging voor een veronderstelling, namelijk dat er in Nederland, even als in België, een zogenaamde culturele import te bespeuren valt. Er bestaat een bereidheid om zich aan de internationale invloeden en trends aan te passen en dit heeft consequenties voor de boekenproductie en ook voor de literaire vertalingen (Heilbron 2008: 189; Dorleijn en Van Rees 2006: 174-176, 263-264). De tendens die in het eerste en derde van de geanalyseerde boeken aanwezig is, om exotiserend te vertalen kan als een weerspiegeling daarvan worden gezien. De Nederlandse vertalers van Poolse literatuur blijven alert op de *couleur locale* van de teksten en hebben een zekere neiging om deze te behouden.

Indien we de vraag naar de al dan niet aanwezige culturele asymmetrie tussen Polen en de Lage Landen proberen te beantwoorden, kan er sprake zijn van alleen een minieme asymmetrie ten nadele van de Lage Landen. Deze conclusie kunnen we baseren op de voorkeur voor de toepassing van bepaalde vertaaltechnieken in de geanalyseerde teksten die deel uitmaken van een groter corpus waarin deze tendens ook werd geobserveerd. Veel Poolse auteurs hadden een

hoge status in de Nederlandstalige cultuur ook in de tijd van het socialisme in Polen ongeacht de onstabiele geopolitieke situatie in Polen. Hetzelfde geldt ook voor de vertalingen van Poolse literatuur wat onder andere door het grote aantal daarvan wordt bevestigd. Bovendien staat de Nederlandse cultuur sinds decennia open voor internationale invloeden en dit geldt ook voor de boekenmarkt en de vertaalproductie (Heilbron 2008: 189). Deze uitspraak moet echter enigszins worden gerelativeerd omdat we in beide gevallen te maken hebben met talen en culturen die nooit een dominante positie hebben ingenomen en die een vrijwel vergelijkbare positie in het wereldsysteem innemen. Bovendien is deze analyse te beperkt en ontoereikend om tot definitieve conclusies te komen. Om die reden kan de al dan niet aanwezige culturele asymmetrie dan slechts miniem zijn.

Bibliografie

Primaire literatuur

- Andrzejewski, Jerzy. 1976[1958]. *Popiół i diament*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- _____. 1963. *As en diamant*. Vert. Willem A. Maijer. Hilversum: De Boer.
- Konwicki, Tadeusz. 1993[1979]. *Mała apokalipsa*. Warszawa: Niezależna Oficyna Wydawnicza.
- _____. 1981. *De kleine Apocalyps*. Vert. Gerard Rasch. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.
- Stasiuk, Andrzej. 2005[1997]. *Dukla*. Wołowiec: Wydawnictwo Czarne.
- _____. 2001. *Dukla*. Vert. Karol Lesman. Breda: Uitgeverij De Geus.

Secundaire literatuur

- Agar, Michael. 2006. "Culture: Can You Take It Anywhere?" *International Journal of Qualitative Methods* 5(2). 9 Feb. 2015. <https://www.ualberta.ca/~iiqm/backissues/5_2/PDF/agar.pdf>.
- Aixelá, Javier Franco. 1996. "Culture-specific Items in Translation." *Translation, Power, Subversion*. Eds Román Alvarez, en M. Carmen Africa Vidal. Clevedon/Philadelphia/Adelaide: Multilingual Matters Ltd. 52-78.
- Bassnett, Susan, en André Lefevere. 1998. *Constructing Cultures. Essays on Literary Translation*. Clevedon/Philadelphia/Toronto/Sydney/Johannesburg: Multilingual Matters LTD.
- Bassnett, Susan. 2007. "Culture and Translation." *A Companion to Translation Studies*. Eds Piotr Kuhiwczak, en Karin Littau. Clevedon/Buffalo/Toronto: Multilingual Matters LTD. 13-76.
- Brzozowski, Jerzy. 2001. "Czytelnik projektowany w przekładzie. Problem paratekstu. Ślady obecności." *Traces d'une presence*. Eds Iwona Piechnik, en Marcela Świątkowska. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. 61-69.
- Carbonell, Ovidio. 1996. "The Exotic Space of Cultural Translation." *Translation, Power, Subversion*. Eds Román Alvarez, en M. Carmen Africa Vidal. Clevedon/Philadelphia/Adelaide: Multilingual Matters Ltd. 79-98.

- Casanova, Pascale. 2009[2002]. "Consecration and Accumulation of Literary Capital. Translation as Unequal Exchange." *Translation Studies. Critical Concepts in Linguistics*. Vol. II. Ed. Mona Baker. 85-107.
- Chesterman, Andrew. 2004. "Vertaalstrategieën: een classificatie." *Denken over vertalen. Tekstboek vertaalwetenschap*. Eds Ton Naaijken, Cees Koster, Henri Bloemen, en Caroline Meijer. Nijmegen: Uitgeverij Vantilt. 243-262.
- Dixon, John S. 2004. "Translation, Culture and Communication." *Übersetzung Translation Traduction. Ein internationales Handbuch zur Übersetzungsforschung. An International Encyclopedia of Translation. Studies Encyclopédie internationale de la recherche sur la traduction*. Eds Harald Kittel, Armin Paul Frank, Norbert Greiner, Theo Hermans, Werner Koller, José Lambert, en Fritz Paul. Berlin/New York: Walter de Gruyter. 11-23.
- Dorleijn, Gillis J., en Kees van Rees. 2006. *De productie van literatuur. Het literaire veld in Nederland 1800-2000*. Nijmegen: Uitgeverij Vantilt.
- Doroszewski, Witold. 1958-1969. *Słownik języka polskiego*. 10 July 2016. <<http://doroszewski.pwn.pl/haslo/starowka/>>.
- Even-Zohar, Itamar. 1990a[1978]. "Polysystem Theory." *Poetics Today* 11(1): 9-26.
- _____. 1990b[1978]. "The Position of Translated Literature Within the Literary Polysystem." *Poetics Today* 11(1): 45-51.
- Frank, Armin Paul. 2004. "Translation Research from a Literary and Cultural Perspective: Objectives, Concepts, Scope." *Übersetzung Translation Traduction. Ein internationales Handbuch zur Übersetzungsforschung. An International Encyclopedia of Translation. Studies Encyclopédie internationale de la recherche sur la traduction*. Eds Harald Kittel, Armin Paul Frank, Norbert Greiner, Theo Hermans, Werner Koller, José Lambert, en Fritz Paul. Berlin/New York: Walter de Gruyter. 790-851.
- Gentzler, Edwin. 1996. "Translation, Counter-Culture, and *The Fifties* in the USA." *Translation, Power, Subversion*. Eds Román Alvarez, en M. Carmen Africa Vidal. Clevedon/Philadelphia/Adelaide: Multilingual Matters Ltd. 116-137.
- Górski, Tomasz P. 2005. "Tłumacz jako źródło nieprzetłumaczalności." *Rocznik Przekładoznawczy. Studia nad teorią, praktyką i dydaktyką przekładu* 1: 85-93.
- Grit, Diederik. 2004. "De vertaling van realia." *Denken over vertalen. Tekstboek vertaalwetenschap*. Eds Ton Naaijken, Cees Koster, Henri Bloemen, en Caroline Meijer. Nijmegen: Uitgeverij Vantilt. 279-286.
- Hatim, Basil. 2009. "Translating in Context." *The Routledge Companion to Translation Studies*. Ed. Jeremy Munday. Abingdon/New York: Routledge. 36-53.
- Heilbron, Johan. 2008. "Responding to Globalization: The Development of Book Translations in France and the Netherlands." *Beyond Descriptive Translation Studies. Investigations in Homage to Gideon Toury*. Eds Anthony Pym, Miriam Shlesinger, en Daniel Simeoni. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 187-197.
- _____. 2009[1999]. "Towards a Sociology of Translation. Book Translations as a Cultural World-system." *Translation Studies. Critical Concepts in Linguistics*. Vol. II. Ed. Mona Baker. 108-124.
- _____. 2010. *Structure and Dynamics of the World System of Translation*. 22 Jan. 2015. <<http://portal.unesco.org/culture/es/files/40619/12684038723Heilbron.pdf/Heilbron.pdf>>.
- Hejwowski, Krzysztof. 2004. *Kognitywno-komunikacyjna teoria przekładu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

- Hermans, Theo. 2004. "Huydecoper verkoopt zijn huid. Over vertaalhistorie en vertalersironie." *Filter* 11(3): 33-50.
- Hewson, Lance. 1995. "Image de lecteur, (La lectura du texte traduit)." *Palimpsestes* 9: 151-164.
- House, Juliane. 2004. "Culture-specific Items in Translation." *Übersetzung Translation Traduction. Ein internationales Handbuch zur Übersetzungsforschung. An International Encyclopedia of Translation. Studies Encyclopédie internationale de la recherche sur la traduction.* Eds Harald Kittel, Armin Paul Frank, Norbert Greiner, Theo Hermans, Werner Koller, José Lambert, en Fritz Paul. Berlin/New York: Walter de Gruyter. 494-504.
- House, Juliane, M. Rosario Martín Ruano, en Nicole Baumgarten. 2005. "Introduction." *Translation and the Construction of Identity. IATIS Yearbook 2005.* Eds House, Juliane, M. Rosario Martín Ruano, en Nicole Baumgarten. Seoul: IATIS. 1-12.
- Jacquemond, Richard. 1992. "Translation and Cultural Hegemony: The Case of French-Arabic Translation." *Rethinking Translation – Discourse, Subjectivity, Ideology.* Ed. Lawrence Venuti. London/New York: Routledge. 139-58.
- Katan, David. 2009. "Translation as Intercultural Communication." *The Routledge Companion to Translation Studies.* Ed. Jeremy Munday. London/New York: Routledge. 74-92.
- Kwieciński, Piotr. 2001. *Disturbing Strangeness, Foreignisation and Domestication in Translation Procedures in the Context of Cultural Assymetry.* Toruń: Wydawnictwo EDYTOR.
- _____. 2004. "Between Conventional Exoticism and Impenetrable Alterity. A Tentative Descriptive Framework." *Przekładając nieprzekładalne II.* Eds Wojciech Kubiński, en Olga Kubińska. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Lambert, José. 1994. "The Cultural Component Reconsidered." *Translation Studies. An Interdiscipline.* Eds Mary Snell-Hornby, Franz Pochhammer, en Klaus Kaindl. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins. 17-26.
- Lefevere, André. 1992. *Translating Literature: Practice and Theory in a Comparative Literature Context.* New York: The Modern Language Associations of America.
- Leppihalme, Ritva. 1997. *Culture Bumps. An Empirical Approach to the Translation of Allusions.* Clevedon/Philadelphia/Toronto/Sydney/Johannesburg: Multilingual Matters Ltd.
- Markowski, Andrzej. 2004. *Wielki słownik poprawnej polszczyzny PWN.* Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Naaijken, Ton. 30.03.2002. "Een vertaling is een interpretatie." *De Groene Amsterdammer.* 31 July 2015. <<http://www.groene.nl/artikel/een-vertaling-is-een-interpretatie--2>>.
- _____. 2004. "Een wereld van verschil. Over taal en cultuur in vertaling." *Taal en cultuur in vertaling. De wereld van Cees Noteboom.* Eds Stefaan Evenepoel, Guy Rooryck, en Heili Verstraete. Antwerpen/Apeldoorn: Garant. 13-23.
- _____. 2012. "Het spel en de spelers. Actuele literaire vertaalopvattingen in het Nederlandse taalgebied." *Revue belge de philologie et d'histoire* 90: 647-658.
- Nida, Eugene. 1997. "The Principles of Discourse Structure and Content in Relation to Translating." *Transfere Necesses Est.* Eds Kinga Klaudy, en János Kohn. Budapest: Scholastica. 37-42.
- Pos, Arie. 2010. "Vertalersvoetnoot." *Filter* 17(4): 75-79.
- Ryou, Kyongjoo H. 2005. "Aiming at the Target. Problems of Assimilation and Identity in Literary Translation." *Translation and the Construction of Identity. IATIS Yearbook 2005.* Eds Juliane House, M. Rosaria Martín Ruano, en Nicole Baumgarten. Seoul: IATIS. 96-108.

- Švejcer, Aleksandr Davidovič. 2004. "Possibilities and Limitations of Linguistic Approaches to Translation." *Übersetzung Translation Traduction. Ein internationales Handbuch zur Übersetzungsforschung. An International Encyclopedia of Translation. Studies Encyclopédie internationale de la recherche sur la traduction*. Eds Harald Kittel, Armin Paul Frank, Norbert Greiner, Theo Hermans, Werner Koller, José Lambert, en Fritz Paul. Berlin/New York: Walter de Gruyter. 236-242.
- Toury, Gideon. 1995. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Tryczyńska, Katarzyna. 2010. "Over de transfer van Poolse cultuurgebonden elementen bij de vertaling. Enkele theoretische overwegingen." *Neerlandica Wratislaviensia XIX*: 159-175.
- _____. 2014. "Vertaaltendensen in de Nederlandse vertalingen van Poolse hedendaagse romans. Een vergelijkende studie van cultuurgebonden elementen." Diss. Uniwersytet Wrocławski.
- Tymoczko, Maria. 1999. "Post-colonial Writing and Literary Translation." *Post-colonial Translation*. Eds Susan Bassnett, en Harish Trivedi. London/New York: Routledge. 19-41.
- Venuti, Lawrence. 1998. *The Scandals of Translation: Towards an Ethics of Difference*. London: Routledge.
- Vermeer, Hans. 2000. "Skopos and Commission in Translational Action." *The Translation Studies Leader*. Eds Lawrence Venuti. London/New York: Routledge: 221-232.